

Sebők Balázs

TERVEK ÉS VALÓSÁG: KÉT ALFÖLDI MEZŐVÁROS ÉLETRAJZA AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Az alábbiakban két Szolnok megyei mezőváros, nevezetesen Jászberény és Mezőtúr történetéhez fűzünk néhány adalékot a szocialista városrendezés- és iparosítás szemüvegén keresztül. Két, csaknem azonos nagyságú és népességű alföldi mezővárost választottunk a megyéből mintegy mintaképpen, így próbálunk képet adni az 1950-es évek településfejlesztési és iparosítási koncepciójáról. Mindkét város esetében elkészültek a nagyratörő tervek, amelyek közül egyesek megvalósultak, míg mások örökre az íróasztal fiókjában maradtak, majd a levéltárakba kerültek. Jászberény esetében előre nem (ide) tervezett nagyberuházás is megvalósult, míg Mezőtúr-nak végül az ország azon településeihez kellett csatlakoznia, amelyek területén csak később indult meg az iparosodás, és hosszú időn keresztül csupán az iparosodó vidékek munkaerőszükségletét elégítette ki. A meglehetősen dinamikus időszak nemcsak a települések gazdasági életét, hanem azok társadalmi berendezkedését is alaposan megváltoztatta. A továbbiakban olyan, lassacskán már-már feledésbe merülő intézmények nevei kerülnek majd elő, mint az Országos Tervhivatal (OT), a Területrendezési Intézet (TERINT), vagy az Országos Városrendezési és Helykijelölő Bizottság (OVHB). De – az 1950-es évek korszakában – felbukkannak még idegenül hangzó, vagy ma már alig értelmezhető kifejezések, mint pl. a „profilírozás”, a „rejtett munkaerőtartalék”, a „beköltöztetés,” vagy a „proletárbázis kialakítása” is.

Az ország településeinek sorsát a szocialista tervgazdálkodás kezdeti időszakában alapvetően két intézmény határozta meg: az Országos Tervhivatal, és a kezdetben önállóan működő Területrendezési Intézet. A már 1947 júliusában felállított OT feladata elsősorban a rövidebb és hosszabb lejáratú népgazdasági tervek kidolgozása és végrehajtásának ellenőrzése, valamint a termelés hosszabb távra szóló tervezése volt, hamarosan azonban az operatív gazdaságirányítás csúcshintézményévé vált.¹ A Területrendezési Intézet (amelyet előbb TERI-nek, később TERINT-nek rövidítettek) 1949 és 1952 között működött önállóan, majd 1952. július 1-jei hatállyal funkcióit az OT vette át. Feladatai közé tartozott a területrendezést előkészítő tárgyalások, illetve földrajzi, gazdasági és műszaki vizsgálatok lebonyolítása, ezenkívül részletes rendezési tervek elkészítése, valamint közreműködés az OT-nak a gazdasági tervek készítésére vonatkozó tevékenységében.

¹ Csízi István (össz.) [2007]: Az Országos Tervhivatal repertórium. Magyar Országos Levéltár, Bp. 7.p.; Pető Iván-Szakács Sándor [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. 1945-1968. KJK, Bp. 107-109.p.

Az 1949. évi XXV. törvény (A Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra) célul tűzte ki Magyarország iparosításának meggyorsítását, elsősorban a nehéz- és gépipar fejlesztését (I. Fejezet, 1. §). „A termelés és beruházások terve” című 2. fejezetben azonban törvénybe foglalták azt is, hogy ipart, gyárat, üzemeket kell kapniuk az elmaradott mezőgazdasági jellegű vidékeknek: a Tiszántúlnak, a Duna-Tisza-közének és a Dunántúl iparban szegény megyéinek. Itt név szerint 18 várost jelöltek meg, amelyeknek iparosodó várossá kell válniuk a tervidőszakban: ezen településeknek a fele alföldi, és egyikük Szolnok megyében található, nevezetesen maga a megyeszékhely, Szolnok. Megjegyzendő, hogy a 18 város felsorolása után a mondat végét nyitva hagyták, utalva arra, hogy a konkrétan megnevezett városok mellett még „másokat” is iparosodó városokká kellene fejleszteni 5 esztendő alatt.²

Az ország iparilag elmaradott térségeinek felzárkóztatására irányuló elképzelés tehát immár törvényileg is adott volt, 1950. január 1-jétől immár ennek megvalósításán volt a sor. Az iparilag elmaradott térségek, benne az Alföld és Szolnok megye iparosításának terveit az Országos Tervhivatal (OT), és 1952-ig a vele párhuzamosan működő Területrendezési Intézet (TERINT) tervezte, koordinálta.

A TERINT vizsgálatainak 1950. május 20-i állapota szerint Szolnok megyében 11 települést fejlesztettek volna „átlagon felül” (Jászapáti, Jászárokszállás, Jászberény, Karcag, Kunhegyes, Kunszentmárton, Martfű, Mezőtúr, Szolnok, Tiszafüred, Törökszentmiklós), ezenkívül voltak „átlagon belül fejlesztendő” és „nem fejlesztendő” települések is. Az átlagon felül fejlesztendő települések csoportját 1951 februárjában aztán jelentősen leszűkítették és a fentiek közül csak Jászberény, Karcag, Mezőtúr és Szolnok maradt körön belül, azonban Túrkevét utólag beemelték ötödiknek, így alakult ki az az 5 település, amelyekre a TERINT a későbbiekben részletes rendezési és városfejlesztési terveket dolgozott ki. Tehát az I. osztályba 5, a II. osztályba is 5 település került, a többi település pedig a III.A. (fejlesztendő), a III.B. (csak együttesen fejlesztendő) és a III.C. (nem fejlesztendő) osztályokba került.³

A TERINT Területrendezési Főosztályán 1951. december 21-ére elkészítették a megye akkori helyzetéről szóló értékelést és a fejlesztési javaslatokat is. Ennek elején megjegyezték, hogy a Tisza által elválasztott Jászságnak és a Nagykunságnak igen kevés kapcsolata van egymással, közlekedési szempontból ezért is igen nagy Szolnok jelentősége. A vizsgálat a megye területén összesen 14 országos jelentőségű ipari üzemet talált, amelyből 8 a megyeszékhelyen, Szolnokon volt. Ide tartozott a frissen elkészült jászberényi Aprítógépgyár (ekkor még 2500 fős dolgozói létszámmal számoltak itt), a mezőtúri Téglagyár és a Vigogne szövőüzem (100 és 200 fő), a mart-

² Az 1949. évi XXV. törvény (A Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra. In: Balogh Sándor (szerk.) [1986]: Nehéz esztendők krónikája. Gondolat, Bp. 163-183.p.

³ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 5. d. Megyék 1949-1953. 1-3.p. térképei.

fűi Tisza Cipőgyár (1200-1400 fő), a törökszentmiklósi Mezőgazdasági Gépgyár és a Barnevál (600 és 200-400 fő), valamint Szolnokon a Járműjavító (2400 fő), az új Kénsavgyár (1000–1200 fő), az új Állami Gépjavító (120 fő), a Papírgyár (80-100 fő), a Bútorgyár (90-100 fő), a Fűrészüzem (150-180 fő), az új Szalmacellulózgyár (100 fő), valamint a Téglagyár (180 fő). A felsoroltakon túl már csak helyi jelentőségű iparral lehetett számolni Jászberényben, Karcagon, Mezőtúron, Szolnokon, Kisújszálláson és Túrkevéen. A „kiértékelés” Szolnok megye iparát a többi alföldi megyéhez viszonyítva valamivel fejlettebbnek látta, de megjegyezte, hogy nagyobb mértékű iparosítást Szolnok kedvező közlekedési helyzete tesz lehetővé a jövőben is. A megyét azok közé az alföldi tájak közé sorolták, ahol vízigényes ipar telepítésére van lehetőség, míg bányászati lehetőségek ekkor egyáltalán nem látszottak.⁴

A jelentés szerint ekkor a megyében munkaerőfeleslegről alig lehetett beszélni, hiszen a tavasszal kirótt munkaerő-toborzásból (3500 fő) csak 1500-at tudott teljesíteni Szolnok megye. Az MTH adatai szerint 12-15 ezer fő ingázott a megye területén kívülre, többnyire hetenként, míg a megye területén belül kb. 7 ezer munkavállaló ingázott, a legtöbbször Szolnokra, Jászberénybe és Martfűre. 1951. augusztusi adatok szerint a megyének összesen 2900 főnyi munkaerőfeleslege volt, ami folyamatosan csökkent. Megjegyezték viszont, hogy a cigányok rendszeres foglalkoztatását még mindig nem sikerült megoldani.

A megyére vonatkozó fejlesztési terv 2 vízerőmű lehetséges létesítésével számolt Tiszafüreden és Szolnokon, ipartelepítésre pedig elsősorban a mezőgazdasági terményeken alapuló ipar, valamint a vízigényes és szállításiigényes iparok előtérbe helyezését javasolta. Egyes konkrét településekre kitérve Szolnokon közlekedési eszközöket gyártó ipar telepítését és a vegyipar továbbfejlesztését, Jászberényben gépipart, Törökszentmiklóson tésztagyárat, Karcagon mezőgazdasági gépgyárat, Mezőtúron nehézipart és gyapotra épülő textilipart láttak volna telepítésre indokoltnak. Az iparral egyáltalán nem vagy csak kis mértékben rendelkező városokban (pl. Karcag, Mezőtúr) a mezőgazdasági jellegű ipartelepítést mindenképpen fontosnak tartották, egyrészt a fölös mezőgazdasági munkaerő megkötése szempontjából, másrészt pedig azért, mert azok a proletárbázis kialakulását eredményezik. A számítások szerint a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő valószínűleg nem lesz nagy, viszont a női munkaerő foglalkoztatásának megoldása szükségesnek látszott.⁵

Összességében elmondható, hogy a megye területét látták hivatva az ország iparvidékeinek gabonával, főleg búzával való ellátására, tehát a jelentős iparosítási tervek mellett a mezőgazdaság fölényét és szükségességét nem vitatták a tervek készítői. A II. „általános kiértékelésnél” ezért jegyezték meg, hogy „ennek a területnek

⁴ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. A TERINT Területrendezési Főosztályának 1951. december 21-én elkészült, Szolnok megyére vonatkozó kötete. 1-3.p.

⁵ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. A TERINT Területrendezési Főosztályának 1951. december 21-én elkészült, Szolnok megyére vonatkozó kötete. A fejlesztési tervről szóló rész.

minden adottsága megvan ahhoz, hogy rövid idő alatt fejlett iparral és mezőgazdasággal rendelkező tájjá legyen.”⁶

Jászberény: „kulákvárosból” a „modern nagyüzemek városa”

Jászberényt Szolnok megye I. osztályú települései közé sorolták. A város, mint a Jászság központja, „kistáj központ” szerepét töltötte be. Jelentős munkaerőfeleslegét a közeljövő ipartelepítésével lekötni látták. Intézményei, már kialakult központi szerepköre kiválóan alkalmassá tették a megye nyugati részének megszervezésére.⁸

A megye 5 kiemelt városa közül Jászberény lélekszáma 1949-ben 27.515 fő volt, ebből 18.350 fő belterületi lakos. Foglalkozását tekintve a lakosság 57,8%-a mezőgazdasági, 18,4%-a ipari kereső volt, 6,5% dolgozott a közszolgáltatásban és 17,3% volt található „egyéb” szférában. Az alapvetően mezőgazdasági népesség lakta város ipara a következőképpen nézett ki:

- egy kapacitását nem teljesen kihasználó téglagyár (30-40 fő, Gyöngyösi út)
- egy villanyüzemű hengermalom (50 fő, Fürdő u.)
- egy dohány szárítót (80-200 fő, Rákóczi út)
- a Magasépítő Nemzeti Vállalat (500 fő, Bercsényi út)
- utóbbi asztalos üzem (20-30 fő, Kálmán u.)
- műjéggyár (Bercsényi út).

Építés alatt állt már az Aprítógépgyár⁹, amely, ekkor úgy tűnt, ütemezve mintegy 3000 munkást fog foglalkoztatni (1951: 600, 1952 eleje: 1000 fő). Jászberény az alábbi leállított üzemekkel is rendelkezett: egy olajütő (Kossuth u.), egy korszerűen berendezett ecetgyár (Bercsényi út), egy nyersbőr feldolgozó üzem (Varga u.), egy szőrmeárugyár (Alkotmány u.), egy malom (Lenin út) és egy konzervgyár, amely ekkoriban lett átalakítva szeretetházzá (Hatvani út). Az 1951. június 18-án elkészített városvizsgálat az ipartelepítésre alkalmas további befejezetlen vagy ideiglenesen használt épületeket is számba vette: tető alatt álló vasbeton vázas iskola (Ady E. út), Lehel Ház (honvédségi használat alatt).¹⁰

⁶ Uo. A II. általános kiértékelés című rész.

⁷ MOL M-KS-276-112-44.ő.e. 3. napirendi pont. 54.p. AZ MDP Államgazdasági Bizottságának 1950. január 24-én lezajlott ülésén minősítették Jászberényt „kulákvárosnak”, ahol emiatt társadalompolitikai szempontból is kiemelten fontosnak tartották az ipartelepítést. A várost a megyei sajtó keresztelte el „a modern nagyüzemek városának” egyik 1952-es cikkében. In: *Szolnok Megyei Néplap*, 1952. szeptember 17. 75. szám. 3.p.

⁸ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. A TERINT Területrendezési Főosztályának 1951. december 21-én elkészült, Szolnok megyére vonatkozó kötete. II./2. Jelentős települések.

⁹ Másol, szintén a TERINT irataiban az Aprítógépgyárat „Mezőgazdasági Gépgyárként” említik. MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 9. d. Városok, községek, települések H – Ki. A Jászberényről szóló résznél.

¹⁰ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. Jászberény tervezési programvázlata.; MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 9. d. Feljegyzés Jászberény ipartelepítési lehetőségeinek vizsgálatáról.

A Jászberény vonzáskörzetéhez tartozó településeken¹¹ semmiféle jelentősebb iparral nem számoltak a helyzetjelentés készítői az adott pillanatban, bár Jászfákóhalma község nagyszámú cipészét és asztalosát megemlítették. Jászberény és vonzáskörzetének teljes lakossága mintegy 90 ezer főre rúgott.¹² Jászberény esetében a mezőgazdaság gépesítése révén mintegy 5 ezer fő városba való beköltözésére számítottak, így 50 éves távlatban már mintegy 50 ezer fős városi népességgel számoltak abban az esetben, amennyiben ezek megélhetése az időközbeni ipartelepítés révén biztosítva lesz.¹³

Jászberény 1951. november 22-én elkészült „területfelhasználási javaslata”¹⁴ alapján a város iparfejlesztését 3 tényező indokolta:

a politikai szempontok (lásd: „kulákváros”), a Zagyvából való ipari víznyerési lehetőség, illetve a mezőgazdasági nyersanyagok jelenléte (a megyére vonatkozó anyagban elsősorban a gépipar fejlesztésére láttak előnyös lehetőséget, amelyet a felszabaduló mezőgazdasági munkaerő és a salgótarjáni iparvidék közelsége generált volna)¹⁵. A későbbi 40 ezer fős népesség elérését mintegy 10 ezer főnyi külterületi lakosság beköltözésével tervezték.¹⁶ Igaz, a város előzetes tervezési programvázlatában a mezőgazdaság gépesítése révén kb. 5 ezer főnyi lakosság beköltözését várták a tanyákról, amely 30 éves távlatban 40 ezer főre duzzasztotta volna Jász-

Mélyhúzás – Mályhúzó berendezés a Fémnyomó és Lemezárugyárban – a Jász Múzeum Archívuma

¹¹ Alattyan, Jánoshida, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászboldogháza, Jászdózsa, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfényszaru, Jászfákóhalma, Jásztelek, Pusztamonostor, Szentlőrincváta.

¹² MOL TERINT TŰK. XXVI-A-1. 21. d. Jászberény tervezési programvázlata.

¹³ MOL TERINT TŰK. XXVI-A-1. 9. d. Feljegyzés Jászberény ipartelepítési lehetőségeinek vizsgálatáról.

¹⁴ A TERINT fennmaradt iratai között minden vizsgált település esetében előbb egy tervezési programvázlatot készítettek, majd ennek mintegy összegzéseként, kivonataként megszületett a területfelhasználási javaslat is. A kettő adatai, mint fent is láthatjuk, nem minden esetben egyeztek.

¹⁵ MOL TERINT TŰK. XXVI-A-1. 21. d. Fejlesztési terv. III./1. Szolnok megye.

¹⁶ Uo. Területfelhasználási Javaslat, Jászberény.

berény lakosságát, feltéve, ha megélhetésüket a bekövetkező ipartelepítés biztosítani tudja.¹⁷

A vizsgálatok idején Jászberényben igen nagymérvű volt az ingázás (korabeli szóhasználatlaltal élve „ingavándorforgalom”, illetve munkásvándorlás). A kiadott utazási igazolványok szerint 686 fő volt azoknak a családosoknak vagy 20 éven aluliaknak a száma, akik más városokba jártak munkába, és onnan kedvezményes vasúti jeggyel hetenként hazajártak családjukhoz. És ebben a számban még nem voltak benne azok a 20 éven felüli nőtlenek, akik a korabeli kedvezményekre nem voltak jogosultak, így a MÁV-nál nem is lettek nyilvántartásba véve. A két számot összeadva minimum ezer főre becsülték a munkába járó jászberényi ingázók számát annak ellenére, hogy a meginduló építkezések hatására a városban ekkor már „jelentékeny munkaalkalmak” voltak, igaz, ezek zöme egyelőre idényszerű építkezésekhez kapcsolódott. A vizsgálat „rejtett munkaerőtartalékkal” is számol, amely elsősorban kihasználatlan női munkaerőben nyilvánult meg: a város lakosságából 12.589 fő volt a keresők és 14.926 fő az eltartottak száma.¹⁸

A Jászberénnyel kapcsolatos tervek tehát egyrészt az ingázás megkötésével helyben tartották volna az addig mobil helyi munkaerőt, másrészt viszont a belső vándorlás következményeként a városi lakosság megnövekedésével számoltak az ipartelepítések és a társadalompolitika következtében. A még létező munkanélküliség felszámolása után már a lehetséges munkaerőtartalékok iparba irányításával is számoltak, amely a mezőgazdasági népesség egy részét és a nőket érintették volna (az ifjúság kérdésével itt egyelőre nem foglalkoztak).

Jászberény városa az első öt éves népgazdasági terv időszakában kiemelt szerepet kapott az alföldi mezővárosok sorában, hiszen két nagyberuházás helyét is a település határába tervezték. Jászberény első nehézipari üzeme, az Aprítógépgyár telepítése annak volt köszönhető, hogy a budapesti anyaüzem kinötte eredeti telephelyét, míg a Hűtógépgyár elődje, a Fémnyomó- és Lemezárugyár az első tervek szerint Kerecsend határában került volna elhelyezésre, ám az eredeti beruházási helyszínen adódó nehézségek miatt végül ez a kiemelt fontosságú üzem is Jászberényben épülhetett fel. A két nagyipari komplexum telepítésével a város arculata egy csapásra megváltozott: sohasem látott nagyságú és gyorsaságú építkezés kezdődött. Abban a városban, ahol addig csak kézműves kisiparosok, valamint rövid életű téglagyárak működtek, és a lakosság döntő többsége mezőgazdaságból élt, hirtelen nagy tömegben megjelentek az ipari munkások, jelentős mértékben átstrukturálva a népesség szerkezetét és életmódját. Az első öt éves terv végére a két nagyüzemben már közel 3 ezer dolgozót foglalkoztattak, de a megalomán tervek a második öt éves terv végére – a családtagokkal együtt – 9

¹⁷ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. Jászberény tervezési programvázlata.

¹⁸ Uo.

Somogyi Miklós a Hűtőgépgyárban

ezer ipari munkással számoltak Jászberényben, ami már a lakosság 1/3 részét tette volna ki.¹⁹

Az első nagyipari beruházást, az Aprítógépgyár építését megelőzően a TERINT Gazdasági Tervező Osztálya előzetes felmérést végzett a városban. A felmérésből többek között kiderült, hogy az ipartelepítés időszakában a város működő üzemei között szerepelt egy 115 vagon kapacitással rendelkező dohánybevaltó, amely azonban csak csúcsidényben foglalkoztatott munkásokat, valamint egy 30 munkással dolgozó olajütő. Ezekon kívül a Fekália NV. által tervebe volt még véve egy 25-30 munkást foglalkoztató helyi telep létesítése is.²⁰ Jelentősebb helyi iparról tehát egyáltalán nem lehetett beszélni a tárgyidőszakban, így a felmérés megnyugodva állapíthatta meg, hogy „mindezek az Aprítógépgyár segédmunkás-szükségletének helyből való fedezését nem veszélyeztetik”.²¹

¹⁹ SZML 42-2-22. Az MDP Városi Pártbizottságának iratai. A város ipari üzemeinek munkájával kapcsolatos iratok. Jegyzőkönyv a jászberényi Aprítógépgyárban 1955. augusztus 23-án megtartott nagy-aktíva értekezletről. Gróf Károly vállalatvezető beszámolója. 71.p.

²⁰ Vö.: MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. Jászberényi tervezési programvázlata.

²¹ MOL OT TÜK. XIX-A-16b. 21. d. 141.p. Mappa megjelölése: ITI (Ipariéület Tervező Intézet).

Az Aprítógépgyár Jászberénybe való telepítését végül 1950. július 27-én engedélyezte véglegesen a Nehézipari Minisztérium.²² Az ipartelepítés egyik indokaként az szerepelt, hogy „Jászberény nyersanyagmozgatás szempontjából viszonylag kedvező helyen fekszik”.²³ A beruházás teljes keretösszege 51.784.000 Ft volt. A jászberényi Aprítógépgyár tulajdonképpen annak köszönhető létét, hogy a budapesti Ganz Vagongyárban addig folyó aprítógépgyártás helyszüke miatt már nem volt továbbfejleszhető, hiszen a Ganz profilja egyre inkább a motorvonatok, a Diesel-motorok, a nagy szivattyúk és a vízturbinák gyártására lett átállítva. Ráadásul az első ötéves terv jellege miatt egyre nagyobb kereslet mutatkozott a létesítendő új Aprítógépgyár termékeire (ipari törő- és őrlőberendezések, téglagyári gépek), hiszen az ilyen jellegű nehézgépgyártás a budapesti üzemben addig nem mint főgyártmány szerepelt, „hanem mint jórészt kitöltő munka”. Ezen ok és a helyszüke miatt a gyártmányok kifutási ideje 12-20 hónapig is eltartott, amit már nem tudott kivárni az erőltetett iparosítás gépszükséglete. Mivel az új létesítmény a helyes anyagmozgatást is biztosítani tudta (amely a szűk, túlterhelt budapesti ipartelegen már megvalósíthatatlan volt), a gyártmányok átfutási ideje 6-12 hónapra rövidült volna le. A gyártelepítés okai között szerepelt még egy ok, amelyet a akkoriban nem volt szabad figyelmen kívül hagyni, miszerint „szovjet részről flotáló berendezésekben igen nagy terhelés várható”.²⁴

A gyár építését végül a Gépipari Beruházási Nagyvállalat kapta feladatul CM-066/B beruházási egység szám alatt.²⁵ A munkálatok ütemezését (az építkezés megkezdését és befejezését) az ötéves terv szakásainak megfelelően állandóan változtatták, végül a gyár alapkőletételére 1950. augusztus 19-én került sor, majd egy év múlva, 1951. augusztus 20-án a még nem egészen befejezett gyár elkészült üzemegységeit ünnepélyesen felavatták és átadták a termelésnek, noha tervkötelezettként a tervszerű, folyamatos termelés csak 1952. január 1-jén kezdődött meg.²⁶ Az ünnepélyes gyárátadás előtt nem sokkal még nem készült el a 2 emeletes irodaépület, a kazánház, a gyárkémény, a tűzoltószertár, a garázs, de javában folyt még a daruk felszerelése, a gépalapok betonozása és a meglévő gépek elhelyezése is.²⁷

²² Uo. 4.p. Mappa megjelölése: TERINT – Gazdasági Tervező Osztály.

²³ Uo. 13.p.

²⁴ MOL OT TŰK. XIX-A-16b. 21. d. 33-34.p.

²⁵ Uo. 5.p. A korszakban minden ipari beruházást kódoltak, vagyis tervcímmel láttak el. Az Aprítógépgyár esetében a „CM” megjelölésből a „C” a nehézgépgyártás kódja, míg az „M” azt mutatja, hogy az adott iparágban, tehát a nehézgépgyártásban a beruházás hányadik a sorban (ABC-sorrendben haladtak). Részletesen: MOL OT TŰK. XIX-A-16b. 136.d. Mappa megnevezése: beruházási ügyek.

²⁶ NAGY József – TÓTH János [1970]: Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig. 138.; 140.p.

²⁷ SZML. A Jászberényi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Az 1951. augusztus 2-án lezajlott ülés jegyzőkönyve. 998.p.

*1955 – Az aprítógépgyári dolgozók május 1-i felvonuláson –
a Jász Múzeum Archivuma*

Az Aprítógépgyár telephelyét már jóval annak Jászberénybe történő végleges telepítésének engedélyezése előtt alkalmasnak találták ipartelepítésre. Erről tanúskodik az 1950. március 21-én, Perényi Imre vezetésével összeülő Helykijelölő Bizottság (É.M. VII. Tervezési Főosztály 8. ülés, 1. tárgysorozat) határozata, amely szerint az Aprítógépgyárat az eredetileg tervezett helyen, a vasúttól 80 méter távolságra érdemes telepíteni. A 200x300 m-es ipartelephez egy vasútról leágazó iparvágányra és a vasútállomásig kiépített útról leágazó új útszakaszra is szükség volt. A Helykijelölő Bizottság szerint a város ÉNY-i részére tervezett üzem elhelyezése az uralkodó szélirány szempontjából kifogásolható, ám a tervezők végül arra az elhatározásra jutottak, hogy „mindez a várost nem fogja zavarni, mert a termelés füsttel-korommal nem jár, csak a központi fűtéshez szükséges tüzelőanyagot tüzelik el”. Ugyanezen megfontolásból nem tartották aggályosnak, hogy az ipartelep a lakásépítésre kijelölt területtel közvetlenül érintkezik, mert „az üzem ártalmait a lakóterületet nem veszélyeztetik”. Noha a Helykijelölő Bizottság beépítésre rendelkezésre álló teljesen üres területről beszélt, a létesítendő iparvágányhoz készült térképen a gyártelep helyén még egy tanyaépület is látható. A telephelyet a HM., a TERINT és a GÉTI is elfogadta.²⁸

²⁸ MOL OT TŰK. XIX-A-16b. 21.d. 57.; 64.; 83.; 107.p. H.M. = Honvédelmi Minisztérium, GÉTI = Gépipari Tervező Intézet.

A Helykijelölő Bizottságnak a létesítendő új ipari üzemhez kellő számú munkaerő meglétéről is meg kellett bizonyosodnia, így kimutatást készítettek Jászberény és környékének mezőgazdasági munkaerőviszonyairól. Az 1948-as adatokra támaszkodva kiderült, hogy a gyár vonzáskörzetében lévő, Jászberénnyel együtt 17 település kettő kivételével munkaerő-felesleggel rendelkezik, csak Hatvanban és Szentmártonkátán volt bizonyos fokú munkaerőhiány. A város lakossága 1948-ban 27.515 főt tett ki, amelynek 32,2%-a külterületi népesség volt. Jászberény lakosságának zöme ekkor agrárnépesség, hiszen a lakosság 58,3%-a élt mezőgazdaságból, 23,4%-a az iparforgalom területén tevékenykedett, 18,3%-a pedig egyéb tevékenységgel foglalkozott: valószínűleg ide sorolták a nem elhanyagolható munkanélküli réteget is, ezeket azonban százalékosan nem mutatták ki.²⁹

Az új gyár teljes munkaerőszükséglete teljes kapacitásnál 670 fő volt az előzetes tervek szerint, amelyből 370 fő szakmunkás, 200 fő segédmunkás és 100 fő műszaki értelmiségi, ezen felül 50 fő ipari tanuló fogadását is tervezték. A gyár beindításához 50-60 fő „különös képzettségű” szakmunkásra, és 20 fő műszaki értelmiségre volt azonnal szükség, akiket egyrészt a városból elszármazott, vagy naponta eljáró munkások közül próbálták verbuválni: „beszerzett értesítéseink szerint Jászberényből mintegy 50 vasgyári munkás jár el naponta dolgozni” – olvasható az előzetes felmérésben. A fenti kimutatások alapján csak a városban a mezőgazdasági munkaerőfelesleg mintegy 1100 főt tett ki, míg az 1 órán belül megközelíthető területeken ez kb. 6400 főre rúgott.³⁰ Az új gyár tervezői térképet készítettek, amely megmutatja, mely környező területekről és településekről lehet a gyárat 1 órán belül elérni. A térképről kiderül, hogy gyalog csak Jászberényből és a környező tanyavilágból érhető el a gyár ily módon, míg Jászárokszállás, Jászdózsa, Jászfákóhalma, Jásztelek, Alattyán, Pusztamonostor, Szentlőrincváta és Jászfelsőszentgyörgy körzetéből legalább kerékpár kellett, hogy 1 órán belül beérjen a dolgozó az üzembe. Zsámbok, Jászfényszaru, Nagykáta és Jászapáti településekről autóbusszal, a Hatvan és Újszász közötti térségből pedig vasúton való utazás segíthetett az 1 órán belüli elérhetőséghez.³¹

Az előzetes tervek szerint az üzem a gyártmányokhoz való acél- és szürkeöntvény-mennyiséget, valamint a hengerelt anyagot Budapestről és Diósgyőrből kapta, tehát csak magyarországi nyersanyaggal dolgozott. A legyártott gépek jelentős része (45-50%-a) azonban már a budapesti üzemből is exportálásra került. Az előzetes üzemmenet-leírás hangsúlyozta, hogy a gyártott gépek minősége azonos szinten volt a külföldi piac hasonló gyártányaival, így a baráti államokon túl pl. a Közel-Keleten is jelentős exportálási lehetőségek kínálkoztak.³² A létesítmény leendő kapa-

²⁹ Uo. 61-62.p. V.ö. MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d.

³⁰ Uo. 63.p.

³¹ MOL OT TÜK. XIX-A-16b. 21.d.. 74.p.

³² Uo. 36-37.p.

citását is előre megadták, ami évi 6 ezer tonna vegyes aprítógép kb. 70 millió Ft értékben: ebben különféle török, hengerek és egyéb őrlőgépek, osztályozó, valamint flotáló berendezések, cementmalmok és téglagyári gépek szerepeltek 1 és 100 tonna súlyhatárok között.³³ Az üzem felfuttatását fokozatosan tervezték, amely az 1951-es évben az összkapacitás 20%-a, 1952-ben 70%-a lett volna, 1953-ban pedig már teljes kapacitással tervezték működtetni a gyárat. Máshol az 1952-es 70%-os kapacitásról évi 10%-kal kívánták növelni a gyár teljesítményét évenként, amelyet így csak 3 év múlva járatnak volna csúcsra.³⁴

Még javában folyt az országos szintű nagyberuházás, az Aprítógépgyár építése, amikor váratlanul egy másik, az elsőnél is nagyobb méretű és több munkást foglalkoztató ipari üzem jászberényi telepítéséről érkezett hír a városba. A TERINT 1951. április 6-án kelt határozata értelmében az Országos Városrendezési és Helykijelölő Bizottság a BÉTA Vegyiművek Beruházó Vállalat által létesítendő GH létesítmény helyét Jászberénytől ÉNY-ra, a Zagyva folyó kanyarulatánál jelölte ki, miután a fenti terület a telephellyel szemben támasztott igényeket kielégítette.³⁵ A beruházás megnevezése: GH, beruházási egység száma DK 297-0-196.³⁶ Jászberényben hivatalosan élelmiszeripari gépgyár épült 99.158.000 forintnyi teljes beruházási összeggel, amely közel kétszerese volt a másik jászberényi gyár előirányzott beruházási összegének. A valóságban azonban hadianyagot gyártó üzem létesült a város határában, amelynek fő feladata a következő űrméretű tűzérségi hüvelyek gyártása volt megadott mennyiségben: 37mm-es, 45mm-es, 57mm-es, 76mm-es, 85mm-es, 122mm-es, 152mm-es és 203mm-es tűzérségi hüvelyek gyártásáról volt szó. Az új üzemben foglalkoztatottak létszámát összesen 2370 főre tervezeték, amelyből szakmunkás és betanított munkás 1816 fő, segédmunkás 418 fő, szellemi dolgozó pedig 136 fő volt.³⁷ A szellemi dolgozók közül 14 fő vezető kader, 20 fő műszaki értelmiségi és 102 fő irodai személyzet található. A gyár működtetéséhez szükséges 216 fő szakmunkás-létszám eléréséhez ekkor szakmunkásképzés Jászberényben nem volt biztosítva, csak a tervekben szerepelt a szakmunkásképző-tanfolyamok beindítása.³⁸

Az újonnan telepítendő üzemet eredetileg a Heves megyei Kerecsend település határában akarták felépíteni egy erdős völgykatlanban, azonban az eredeti helyszínen több nehezen áthidalható probléma is akadt, ezért inkább a frissen az iparosítás

³³ Uo. 32.p.

³⁴ Uo. 33; 52.p.

³⁵ MOL XIX-F-6-h, 104.d. Oldalszámozás nélkül. Mappa megnevezése: GH I. tervfeladat.

³⁶ A Fémnyomó- és Lemezárugyár kódolásánál a „DK” tervcímből a „D” a tömegcikkiparra vonatkozik, a „K” pedig az ezen az iparágon belüli sorrendiséget mutatja. Részletesen: MOL OT TŰK. XIX-A-16b. 136.d. Mappa megnevezése: beruházási ügyek.

³⁷ MOL XIX-F-6-h, 104.d. GH I. tervfeladat.

³⁸ Uo. A TERINT 1951. április 6-án kelt határozata.

útjára lépett Jászberényt szemelték ki az új üzem telepítésére. A kerecsendi építkezés-sel kapcsolatban felmerülő gondokat több pontba foglalták:

– a területre könnyű belátás nyílt az Egert és Gyöngyöst összekötő 22-es számú országút 5. számú kilométerkövétől, amely méginkább fokozódott volna a kivitelezés során megkezdődő fakitermelés következtében – ami egy hadiipari beruházás esetében nem a legszerencsésebb körülmény volt

– várhatóan igen magasak lettek volna a mélyépítési költségek

– vízszerezés szempontjából a közeli Eger patak alig jöhetett számításba, mert könnyen kiszáradhat – áll a helyszíni jelentésben, ezen kívül pedig a nagy távolság és a magasságkülönbség miatt várhatóan átemelőtelepre és távjelző-berendezésre is szükség lett volna. Lényegében ugyanez vonatkozott a Laskó patakra is

– további gondot jelentett az ipartelepnek a településtől való távolsága (6 km), az ezzel kapcsolatos vasútvonal kiépítése erdős-dombos terepen, ami igen megemelte volna a költségeket (mintegy 10 millió forint lett volna csak a vasútépítés költsége). Ráadásul a vasútvonal kiépítéséig a közúton való anyagszállítás sem lett volna egyszerű a domborzati viszonyok miatt

– a gyárhoz kiépítendő „menekülő út” sem lett volna előnyösen megoldható, hiszen a fenti útb torkollott volna bele és 8%-os emelkedésű lett volna

– végül kiderült, hogy a telepítés jóval nagyobb földmunkákat igényelt, mint az előzetes tervszámítások azt sejtetni engedték.

A fenti nehézségek egy 1951. február 28-án keltezett, az Építésügyi Minisztérium által kiadott irat szerint már ismertek voltak az illetékesek előtt, akik azonban ekkor még ragaszkodtak az eredeti helyszínhez.³⁹ Tavasszal viszont már egyértelműen Jászberény volt megjelölve az „élelmezézipari gépgyár” építésének helyszínéül.

Az új ipari üzemhez a kellő számú munkaerőt áthelyezésekkel és átképzős tanfolyamok beindításával kívánták biztosítani. Az Aprítógépgyárhoz hasonlóan számításba vették a falun lakó, de a környéken dolgozó munkásokat is. Tudták, hogy vonatok és autóbuszok megfelelő menetrendi közlekedéséről külön gondoskodni kell, hogy „a dolgozók minden különösebb fáradtság nélkül juthassanak munkahelyükre.” Az autóbusz-közlekedést az üzem és az üzemi környék között a munkaidő kezdete előtt és befejezése után 3 órával tervezték indítani, ami minden műszakra vonatkozott. A vonatközlekedés műszakokhoz való beállítását is előre tervezték, sőt külön munkásvonatok indítását is tervbe vették.⁴⁰

Az előzetes elképzelések szerint a Fémnyomó- és Lemezárugyárban gyártott minden termék kizárólag a honvédség részére készült volna. „Exportra vagy egyéb fogyasztásra történő gyártás nincs, így devizabevétel nem várható. Külföldi lehe-

³⁹ MOL XIX-F-6-h, 104.d. GH I. kötet. Építésügyi Minisztérium. VII/Település- és Épülettervezési Főosztályon megtartott X/Bizalmas Tervbíráló Értekezletről. 1951. február 28. 1-6. p.

⁴⁰ Uo. TERINT 1951. április 6-án kelt határozata és uo. GH IV. kötet 341/2. Szervezési megoldások.

tőségének biztosítására nincs szükség.”⁴¹ Az előzetes tervekkel ellentétben a kivitelezés során már egyértelműen arra törekedtek, hogy a gépek polgári profilgyártásra is alkalmasak legyenek, így speciális, csak egyfajta munkára alkalmas gépeket nem szereltek fel a gyárban. A gépek beszerzésénél elsősorban arra törekedtek, hogy hazai vagy a tervállamok piacán beszerezhető gépekkel legyen a gyár felszerelve, de számoltak olyan speciális berendezések tervezésével is, amelyeket készen nem lehetett kapni.⁴² A szerszámgépi berendezéseket a fenti piacokon kapható legjobb gépekből választották ki, és minden téren a lehetőségek szerinti legnagyobb korszerűsre törekedtek. Gondot jelentett a kivitelezésénél, hogy Magyarországon akkor hasonló profilú, önálló egységként működő üzemmel nem lehetett összehasonlítani az épülő gyárat, külföldi üzemet pedig még szakirodalomban sem állt módjukban megismerni a tervezőknek még a baráti országokban sem.⁴³ További problémaként merült fel, hogy a betekintésre adott szovjet technológia nem lágyvasból, hanem rézből készült hüvelyekre vonatkozott, így ebben az esetben is fennállt a bizonytalanság.⁴⁴ A gyár termékeinek kiinduló anyagát réz hűján ugyanis az Ózdi Hengerműből való lágyvas tárcsák adták, így a szovjet helyett a magyar gyárak technológiáját voltak kénytelenek átvenni. Ebben az esetben anyaghány miatt mégsem valósult meg a beruházási cél, amely a tűzérési hüvelyek gyártását gazdaságos és korszerű gyártási módszerekkel írta elő.⁴⁵

A város határában kijelölt terület jellege tanyavilág volt, az ipartelep környékén szétszórva tanyaépületek voltak. A kisajátítandó 25,6 ha terület nagyobb része szántóterület, kisebb része legelő volt. Az ipartelepítés a meglévő főutak vonalvezetésének megfelelően és - az iratok szerint - a táji jelleg szem előtt tartásával történt. A szolnoki Árvízvédelmi és Folyamszabályozási Hivatal a Zagyva árvízvédelmi töltéseinek magasságát 100 m-es tengerszint feletti magasságra tervezte, míg az addig mért maximális vízállás a közeli dűlőút fahídjánál mérve 98,9 m volt a tenger szintje felett.⁴⁶ A talajviszonyok megnyugtatóak voltak, így az épületek különleges alapozást nem igényeltek.⁴⁷

Az építendő új ipari üzemhez lakások építésének tervezése is elengedhetetlen feladat volt, hiszen főként a gyár beindításához nem jászberényi munkaerővel is számoltak. A környékről verbuvált munkások és dolgozók összességét ugyanis nem lehetett ingáztatni a lakóhely és a munkahely között. A kerecsendi ipartelepítés-

⁴¹ Uo. TERINT 1951. április 6-án kelt határozata.

⁴² Uo. GH IV. kötet. Gépészeti műleírás. 341/1.

⁴³ MOL XIX-F-6-h, 104.d. GH I. kötet. TERINT 1951. április 6-án kelt határozata.

⁴⁴ Uo. GH IV. kötet. Gépészeti műleírás. 341/1.

⁴⁵ Uo. GH I. kötet. 1951. február 28.

⁴⁶ Uo. GH III. kötet. Magasépítés – mélyépítés.

⁴⁷ Uo. GH I. kötet. Összefoglaló műleírás az 52.47-es törzsszámú munkahelyről. 1951. április 10.

hez eleinte 48, később 100 lakást terveztek megépíteni, ezenkívül pedig javasolták egy 4 tantermes iskola, egy 60 gyermek befogadására alkalmas napköziotthon, valamint egészségház, orvosi rendelő és 400 személyes kultúrház felépítését is.⁴⁸ Jászberényben eleinte 50 lakást terveztek a gyárhoz, amelyek 2 emeletes, 8-12 lakásos lakóházak részeként épültek volna fel. Szükséges viszont megjegyezni, hogy a lakótelep építésére engedélyezett hitelkeret az építkezéshez szükséges összegnek az 50%-át sem tette ki, a hiányzó összeg 1.440.000 Ft volt. Később a gyári lakótelepet már 96 lakással képzelték el, szintén 8-12 lakásos, 2 emeletes lakóházakban. A engedélyezett hitelkeret összege továbbra sem változott – az építési költségeké viszont közel kétszeresére nőtt – így a hiány már elérte a 3.740.000 Ft-ot. Talán emiatt a korábban tervbe vett 104 fős legényszállítás helyett annak építési költségeit is a lakótelepre kívánták fordítani.⁴⁹ A gyárhoz kapcsolódó szociális és kulturális beruházások terén Jászberényben egy 2400 dolgozó ellátására alkalmas orvosi rendelővel, a lakótelepen pedig napköziotthonnal, iskolával és üzletházzal is számoltak.⁵⁰

Mezőtúr, mint szocialista arculatú alföldi mintaváros

Az I. ötéves népgazdasági terv kezdetén a TERINT Mezőtúrral mint termelőszövetkezeti várossal számolt, amely település mintául szolgált volna hasonló szocialista települések számára. A városnak 1949-ben 26.906 fős lakossága volt, amelyből mintegy 9 ezer fő külterületen élt. Az itt élő emberek otthonául szolgáló tanyavilág „akadályozta” a táblás gazdálkodás kifejlődését, „a munkaerő helyes szervezését” és a kulturális, szociális intézményekkel való ellátását. Mezőtúr az akkori munkaerőfeleslegén kívül is jelentős tartalékokkal rendelkezett, hiszen a mezőgazdaságból hamarosan felszabaduló munkaerőt is számításba vették. Az I. ötéves terv folyamán csak helyi munkaerőből 3 ezer fő munkaerőpiaci bekapcsolódását látták lehetségesnek, amelyet fél órás megközelíthetőséggel (vonaton 15 km) tovább lehetett bővíteni mintegy 6 ezer fővel (Gyomárról és Szarvasról 2-2 ezer fővel, Túrkevérről és Endrődről pedig ezer-ezer fővel számoltak). Munkaerő tehát volt bőven, munkaalkalom viszont annál kevésbé, hiszen a városnak mindössze 2 országos jelentőségű üzeme működött a tervidőszak kezdetén: egy 100 főt foglalkoztató téglagyár évi 8 millió db, speciális burkoló- és kéménytégla előállításával, és egy Vigogne szövőüzem mintegy 200 dolgozóval (utóbbit a profilírozás folytán megszüntésre ítélték, mivel „telepítési profitérdek irányították”). A városban még a következő helyi jelentőségű ipar működött:

⁴⁸ Uo. GH I. kötet. A kerecsendi létesítmény vázlatos ismertetése.

⁴⁹ MOL XIX-F-6-h, 104.d. GH. IV. kötet. Egyedi beruházások.

⁵⁰ Uo. GH I. kötet. TERINT 1951. április 6-án kelt határozata. Szociális és kulturális kérdések az üzemen belül.

- jéggyár és hűtővállalat (7 dolgozó)
- hűtőház (27 dolgozó, a munkáslétszám 200 főről olvadt le a profilírozás miatt)
- kis kapacitású műmalom (14 dolgozó)
- Magasépítési Vállalat (300 dolgozó)
- Szállító és Vendéglátó Vállalat (40 dolgozó)
- Sütőipari Vállalat (16 fő)
- vágóhíd (3 fő)
- üzemen kívüli szeszfőzde
- kisipari termelőszövetkezetek (cipész, fodrász, ruházat, mezőgazdasági felszerelést gyártók)
- jelentős háziipar, melyek közül a fazekasság (41 fő) és a szőnyeggyártás népművészeti színvonalú volt.⁵¹

A TERINT-ben Mezőtúr fejlesztését politikai, közigazgatási, ipari és mezőgazdasági vonatkozásban is indokoltak látták. Már az I. ötéves terv során 2 országos jelentőségű ipari üzemet szerettek volna telepíteni, amelyek mintegy 2000-2500 dolgozónak adtak volna munkát. Ezenkívül a város arculatának teljes átalakítására került volna sor a szocialista város kialakítása érdekében: a kialakítandó városmagot 2 koncentrikus gyűrű vette volna körül. A centrumban, emeletes házakban kapott volna elhelyezést az ipari és „kiszolgáló” lakosság (az össznépeség 45%-a), az ezt övező gyűrűben, kis telekkel rendelkező épületekben a traktorosok, agrónomusok, ipari beosztásúak stb. laktak volna (10%), a külső gyűrűben a kimondottan mezőgazdasági foglalkozású lakosság lakott volna falusi jellegű házakban (45%). Az akkor 9 ezer fős tanyavilágból 5 ezer főt telepítettek volna a városba, a maradék 4 ezer főt, 25 ezer kat. h. területtel egyetemben pedig elcsatolni tervezték a szomszédos településekhez, mert a TERINT meglátása szerint a település túl nagy területtel rendelkezett ahhoz, hogy egy központból szervezni lehessen.⁵²

Az I. ötéves tervidőszak alatt telepítésre tervezték egy „foglalkoztató” országos jelentőségű nehézipari üzemet, amely többségében férfi munkaerőt szívott volna fel, és jellegét tekintve a környezetére zavaró hatású üzembről volt szó. A másik üzembe mintegy ezer fő női munkaerő bevonását tervezték: ez az üzem könnyűipari és a környezetére zavaró hatás nélküli üzem lett volna.⁵³ A megyei fejlesztési tervben Mezőtúr városával kapcsolatban azt jegyezték meg, hogy kisebb mértékben a nehézipar, továbbá a gyapottermesztéssel kapcsolatos textilipar kifejlesztése lehetséges: mindkettő a proletárbázis kifejlesztését segítette volna elő.⁵⁴ A város

⁵¹ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. Szolnok megye/Mezőtúr.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. III.: Fejlesztési terv.

⁵⁴ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. III./1. Fejlesztési terv. Szolnok megye. Főbb ipartelepítési lehetőségek a megyében.

fejlesztési terve az akkor belterületen működő téglagyárat kitelepítette volna a városból annak NY-i határára, ahol megfelelő minőségű és mennyiségű agyag állt rendelkezésre (a régi téglagyár nyersanyaga kimerülőben volt, ezenkívül füstje zavarta volna az új város kialakulását). Tervezték fazekasipar, valamint egy rizshántoló, egy tejfeldolgozó, egy olajütő és egy háziipari jellegű szőnyegszövő üzem létesítését is. Az elcsatolandó 4 ezer fővel, és a betelepítendő 5 ezer fővel az összlakosság 23 ezer főre való csökkenésével számoltak, viszont a belterületi lakosság értelemszerűen növekedett volna. Mezőtúr új társadalmi szerkezete a 6500 mezőgazdasági dolgozó mellett már 3300 ipari munkásból állt volna, melyek közül 2000 belépő mobil, új ipari munkás.⁵⁵

A TERINT-nél ekkor úgy látták, hogy a város ipara hamarosan tovább bővíülhet, hiszen mezőgazdasági jellegű iparok létesítésére is lehetőséget láttak, különösen az öntözéssel termesztett növényekkel kapcsolatosan. Közigazgatási szempontból az addigi Törökszentmiklós helyett Mezőtúrt tartották hivatottnak, hogy járási székhely legyen.⁵⁶

1951. augusztus 17-én a Szolnok Megyei Tanács javaslattal fordult a TERINT-hez, amelyben közlik, hogy mivel már van a városban egy kisebb textilgyár, szükségesnek tartanak egy textilkombinát létesítését. Az alapanyagot ehhez a megye területén ekkor „felfutóban lévő” gyapot termesztése biztosította volna. Úgy vélték, hogy emellett – amennyiben a profilírozás lehetővé teszi – a szövőüzem mellé kenderfeldolgozás is tervezendő, amelyet szintén a megyei kendertermelés látna el alapanyaggal (ezt pedig részben a cibakházi kendergyár dolgozná elő). A TERINT aztán a textilkombinát létesítését ellenkezőnek tartotta a szocialista iparosítás elvével, amely szerint az ipari üzemeket oda telepítik, ahol a nyersanyag csekély mozgatással biztosítható, és a megfelelő munkaerő is rendelkezésre áll. Nem tartották ésszerűnek ugyanis, hogy a közeli Kisújszálláson kidolgozandó gyapotalanyagot egészen Mezőtúrig szállítsák...⁵⁷ Érdekes átgondolni, hogy ezen az alapon az I. ötéves terv legtöbb nehézipari beruházását le lehetett volna fűjni, ahol a nyersanyag döntő része importból származott, legtöbbször egyenesen a Szovjetunióból érkezett. Amíg tehát a szocialista iparosítás elve érvényes volt a könnyűiparra, korántsem volt érvényes pl. a nehéziparra. A TERINT helyi tejüzem létesítését sem szorgalmazta, elegendőnek látta a szolnoki tejüzem megvalósítását. Mezőtúrra inkább tejport gyártó üzem telepítését tudták volna elképzelni.⁵⁸

⁵⁵ Uo. Szolnok megye/Mezőtúr. III.: Fejlesztési terv.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. Mezőtúr város fejlesztési javaslatának osztálykritikája a tervosztály részéről. Szolnok megye/Mezőtúr.

⁵⁸ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. Mezőtúr város fejlesztési javaslatának osztálykritikája a tervosztály részéről. Szolnok megye/Mezőtúr.

Az OVHB 1952. március 21-én lezajlott ülésének napirendi pontja Mezőtúr első nehézipari beruházásának, a Mezőtúri Reszelőgyárnak az elhelyezéséről szólt. Ekkor az ülésen összegyűltek előtt már csak egy fő kérdés maradt nyitva: a lehetséges telephely-alternatívák közül melyiket részesítsék előnyben? A Berettyó-csatornától K-re, az Endrődi út és a békéscsabai vasútvonal találkozásánál fekvő, ún. „3-as számú telephely” szinte minden szempontból (megközelíthetőség, a településtől való megfelelő távolság, HM szempontok stb.) kedvezőbbnek tűnt, egyetlen komoly gond adódott: a meglévő Berettyó-hídon a csatlakozó iparvágányt csak a híd jelentős átépítésével, kiszélesítésével lehetett volna átvezetni, amire a beruházási keret nem volt elegendő. Iparvágányra pedig mindenképpen szükség lett volna, mert a napi 2-4 vagonos szállítás közúton, teherautókkal kivitelezhetetlennek tűnt. A másik, ún. „1-es számú telephely” fekvése jóval kedvezőtlenebbnek tűnt. Ide, a várostól É-ra eső területre a HM illetékese például csak a legvégső esetben járult volna hozzá az ipartelepítéshez, ráadásul ez a terület szinte pont az uralkodó, ÉK-i szélirány útjában állt. A bizottság tagjai között vita bontakozott ki azzal kapcsolatban is, hogy az üzem termel-e zavaró, bűzös gázokat. A technológiai tervező szerint nem, de a Városi Tanács VB részéről azért megjegyezték, hogy a kiadott előzetes tájékoztatóban még az volt feltüntetve, hogy az üzem a bűz és a füst miatt megfelelő távolságra telepítendő a lakott területtől. Végül a megbeszélés eredménytelenül záródott, bár az OT részéről Magyar Aladár mintegy fenyegetően megjegyezte, hogy az I. ötéves tervben Mezőtúr még egy ipari létesítményt nemigen fog kapni, a további iparosítás a II. ötéves tervben történik. Ha majd iparosítják Mezőtúrt, akkor bővebben állnak anyaggal, és a Berettyó-hídat is meg tudják valósítani.⁵⁹

Mezőtúr városának másik, mintegy 1200 dolgozót foglalkoztató ipari üzemének a Mezőtúri Kenderfonodát tervezték. Az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. március 2-án kezdtek foglalkozni a len- és kenderipar két új, országos jelentőségű beruházásának tervezésével: a kenderfonoda mellett egy új lengyárat is terveztek. Az új kenderfonoda létesítését az indokolta, hogy a tervidőszak folyamán a kendertermelés oly nagymértékű „felfutásával” számoltak, hogy azt az akkori kenderfonó kapacitás már nem tudta volna feldolgozni. Magyarország akkori egyetlen, nagy kapacitással rendelkező kenderfonója Szegeden működött, de továbbfejlesztését sem gépeinek állapota, sem az üzem zsúfoltsága, sem annak városba való „beékelődése” nem tette lehetővé. Ráadásul a honvédelmi szempontból eleve kényes helyen fekvő városba semmiképpen sem szerették volna összpontosítani az ország csaknem egész kenderfonó kapacitását. A telepítés helyszínéül ekkor még Debrecent tűntették fel, mivel a kenderfonoda elsősorban az ÉK-i megyék nyersanyagára épült volna. A megyeszékhely mellett egy ideig még Berettyóújfalu is esélyes volt a beru-

⁵⁹ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 34. d. Nehézipar K – M. Mezőtúri Reszelőgyár. 0041/3/1952.sz. Az OVHB 1952. március 21-én lezajlott ülésének jegyzőkönyve. Ea.: Dr. Görög László.

házásra, de az itteni munkaerőfelesleg nem látszott elegendőnek, nagyobb arányú munkástelepítést pedig ezért az üzemért nem kívántak megkezdeni. Éles feszültség támadt már ekkor az ötéves tervben erre a célra előirányzott 20 millió Ft és a beruházás valós árának számító 45-50 millió Ft-nyi összeg között, ráadásul minden számítás az utóbbit látta reálisabbnak.⁶⁰

1952. március 28-án tovább tárgyalták a len- és kenderipar 1952. évre szóló beruházásait, ahol ugyanúgy a korábbi lengyár és egy kenderfonoda kérdése volt napirenden. A kenderfonoda telepítésével kapcsolatban különbség abban mutatkozott, hogy a korábban előtérbe helyezett Debrecen környéki telepítést az értekezlet levette a napirendjéről, és felvetette annak közép-tiszántúli vagy dunántúli telepítésének lehetőségét. A gyár Tiszántúltra való telepítése nyersanyag- és készáru-szállítás szempontjából kedvezőbbnek tűnt, éghajlati szempontból viszont a dunántúli telepítés látszott ésszerűbbnek (bár a szélsőségesebb tiszántúli éghajlat sem tűnt tragikusnak ebből a szempontból). Fontosabb volt azonban, hogy a két országrész, mint lehetséges helyszín összehasonlításából egyértelműen a Tiszántúl került ki győztesen mind energia-, mind munkaerő-, mind pedig politikai szempontból. Az üzem konkrét helyszínéként „Szolnok környékét”, közelebről Mezőtúr vagy Karcag térségét vetették fel, amelyek közül Mezőtúr tűnt a legelőnyösebbnek. Ezen az ülésen a telepítési helyszínt véglegesen továbbra sem döntötték el.⁶¹

A soron következő ülésre az új lengyár és a kenderfonoda tárgyában 1952. május 4-én került sor. Ekkor a kenderfonoda telepítési helyéül már egyértelműen Mezőtúrt fogadták el. Igaz, hogy a március 28-i és a május 4-i ülés között az OT és a Könyv- és Gépipari Minisztérium (KÖM) közötti levelezésben még Karcag és Szekszárd városának neve is felmerült, mint lehetséges telepítési helyszín. Szekszárddal egy idő után már nem foglalkoztak, a két Szolnok megyei város közül pedig egyértelműen a mezőtúri helyszínt tartották kedvezőbbnek a vizsgálatokat követően.⁶² A mezőtúri telepítés szakmai szempontból is kedvezőbbnek látszott, hiszen az alapanyag ÉK-i és DK-i termőterületeinek központjában helyezkedett el, kedvező közlekedési lehetőségekkel. A munkaerő és az energia – az OT vizsgálatai alapján – teljes mértékben biztosítva volt. A beruházás teljes, végleges keretösszegéről ekkor még nem lehetett tudni a pontos számokat, meg kellett várni a Könyv- és Gépipari Beruházási Vállalt vezetőjének jelentését az ezzel kapcsolatos közelmúltbeli, Szovjetunióban tett tanulmányútjáról. A gyár üzembe helyezését ekkor 1953. III. negyedévére tették. A dunántúlival szem-

⁶⁰ MOL OT TŰK XIX-A-16-b. 192. d. Jegyzőkönyv az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. március 2-án megtartott értekezletről. Tárgy: len- és kenderipar 1952-ben induló országos jelentőségű beruházásai.

⁶¹ Uo. Jegyzőkönyv az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. március 28-án megtartott értekezletről. Tárgy: len- és kenderipar 1952-ben induló országos jelentőségű beruházásai.

⁶² MOL OT TŰK XIX-A-16-b. 192. d. Jelentés az 5000 orsós kenderfonoda telephelyének kijelölésével kapcsolatos 1951. április 24-i előzetes szemleútról.

ben a mezőtúri telepítésnél néhány százezer Ft-tal magasabb költségek látszottak a beszerelendő klímaberendezések miatt.⁶³

A Mezőtúri Kenderfonoda a beérkezett adatok alapján végül 43 millió ft-ból épült volna meg, és a népgazdaság mintegy 5500 tonnás hiányából egymaga 3600 tonnát tudott volna bepótolni teljes felfutás esetén (ezt 1954-re várták). A megépítendő új gyár tehát tehermentesítette volna azt a Szegedi Kendergyárat, amely addig az ország kenderfonal-, kötél- és zsinogtermelésének 80%-át adta (az országos termelés maradékán 3 másik kisebb üzem osztozott). Az üzem megépítése azonban 1951 kora őszére bizonytalanná vált: erről tanúskodik a KÖM-nek az OT felé írott 1951. szeptember 6-án kelt levele, amelyben az áll, hogy értesüléseik szerint a kenderfonodát Mezőtúron nem lehet felépíteni, mert a kijelölt helyszínt más célra foglalták le. Mivel Karcagon a terepszemle során nem találtak megfelelő helyszínt, tartottak egy újabb helykijelölő eljárástól, és attól, hogy hiába adták ki a tervfeladatot a Könnyűipari Beruházó Intézetnek, az nem kezdheti meg a munkát. Az OT 1951. szeptember 27-én írott válaszából kiderül, hogy az OT szerint az Országos Helykijelölő Bizottság által jóváhagyott helykijelölés még meg sem történt, így előzőleg kijelölt (és más célra lefoglalt) helyről sem lehetett szó. Ez alapján utasították csak a TERINT-et, hogy a helykijelölési eljárást folytassák le, és azt terjesszék az OHB elé.⁶⁴ Látható, hogy két illetékes szerv ismét elbeszélt egymás füle mellett, és nem tudtak egymás munkájáról. Ennek következtében a beruházás megkezdése súlyos hátrányt szenvedett. Végül az 1953 nyarán bekövetkezett politikai (és gazdaságpolitikai) fordulatig egyik Mezőtúrra tervezett nagyberuházás építkezése sem kezdődött meg, ezzel pedig a város jó időre lemondhatott szocialista nagyiparának kialakításáról: Magyarországon a következő esztendőekben ugyanis elsősorban csak a be nem fejezett, létfontosságú beruházásokra juttattak pénzt, sőt több építkezést le is állítottak. El sem kezdett, bár tervezett beruházások beindításáról pedig szó sem lehetett. Mindenesetre a tervek készen állottak Mezőtúrra vonatkozóan is, bár nem valósultak meg. Korrekcióra szorul tehát az a korábbi megállapítás, miszerint a települések hierarchikus rendjének változásai az 1950-es években még nagyrészt spontán alakultak és az egész országot átfogó elképzelések, programok csak később születtek.⁶⁵

Kétségtelen, hogy az első nagy ipartelepítési hullám Jászberényt érte el inkább, hiszen az ide eredetileg tervezett egy nagyüzemen (Aprítógépgyár) túl egy annál jóval nagyobb, eredetileg nem ide tervezett beruházás (Fémnyomó- és Lemezárugyár) is megépült. Ezzel szemben Mezőtúr iparosítása elmaradt még az eredeti tervben

⁶³ Uo. Jegyzőkönyv az OT Beruházási és Telepítési Főosztályán 1951. május 4-én megtartott értekezletről. Tárgy: len- és kenderipar 1952-ben induló országos jelentőségű beruházásai.

⁶⁴ Uo. A Mezőtúri Kenderfonoda telepítése és helykijelölése. A KÖM és az OT között lezajlott levelezés. 113 – 115.p.

⁶⁵ V.ö.: Gombás István [1982]: Mezőtúr településföldrajza. Mezőtúri helytörténeti füzetek 3. Mezőtúr. 66.p.

foglaltaktól is, hiszen itt nemhogy két, de egyetlen nagy ipari üzem sem épült meg, sőt a termelőszövetkezeti mintavárosból sem lett semmi, hasonlóképpen a nagy természetátalakító program megvalósításához (bár azért a város 1951-ben az elsők között alakult termelőszövetkezeti várossá). Az ipartelepítések eredőjeként – hasonlóképpen az országos trendekhez – mindkét településen megszűnt lassan a munkanélküliség, a nőket tömegesen munkába állították és – elsősorban Jászberényben – a mezőgazdaságban dolgozók részarányának rovására jelentősen megnövekedett az iparban foglalkoztatottak hányada. Jászberény népességének iparban és építőiparban foglalkoztatott része az 1949-es 18,4%-ról 1960-ra 32,2%-ra nőtt (ugyanez Mezőtúron csak 19,6% @ 21,2%), míg Jászberény mezőgazdaságból élő népessége 1949-ben még 57,8% volt, 1960-ra 37%-ra zuhant e mutató (ez Mezőtúr esetében 59% @ 45,7%).⁶⁶ Amennyiben pedig nem volt helyben elegendő ipari, illetőleg építőipari munkaalkalom, akkor lehetett ingázni a lakóhely és a munkahely között, mint az abban a korban oly jellemzővé vált országszerte.

---

⁶⁶ MOL TERINT TÜK. XXVI-A-1. 21. d. és Belényi Gyula [1996]: Az alföldi városok és a településpolitika. (1945 - 1963). Szeged. 183.p.

Bernhardt Renáta

MIK BESZÉLNEK „EURÓPAIUL”?

2008 „*A kultúrák közötti párbeszéd európai éve*” az Európai Unióban. Ennek kapcsán a következő tanulmány célja, hogy alapvetően angol nyelvű tanulmányok segítségével összefoglaljon gondolatokat az EU oktatáspolitikája, szűkebben a nyelvi sokszínűség versus lingua franca¹ kérdéskörében illetve néhány aspektusból rávilágítson a hazai nyelvoktatás jellemzőire.

A téma nem újkéletű, külföldön számos szakember érzi feladatának, hogy ez a probléma és vita megoldódjon. Magyarország – véleményem szerint – egyrészt, mint „fiatal” EU tagország, másrészt mint arányosan (a többi nyelvet tekintve) kevés magyar nyelvet beszélő állampolgár hazája egyelőre számunkra fontosabb, sarkalatosabb kérdésekkel foglalkozik. Ez természetesen nem zárja ki, hogy ne foglaljunk állást és ne legyen véleményünk a téma kapcsán, hiszen a jövőt illetően valamennyi „kis”, nem nemzetközi nyelv sajátosságait is befolyásolhatja egy-egy Európai Unióban történt döntés.

Az Unió számára elsődleges feladat, hogy mind a 27 tagország, s így az egymás mellett élő népek, kultúrák közti együttműködést, a harmonikus kapcsolatot elősegítse nemcsak gazdasági, egészségügyi, külügyi, védelmi szempontból, de egyéb területeken is. A jelenlegi, 23 hivatalos nyelvet² elismerő EU lehetőséget nyújt valamennyi tagországa számára, hogy az ott élők saját anyanyelvükön kommunikáljanak és jussanak hozzá az európai polgároknak szánt információkhoz. Mivel természetesen nincs mód minden egyes megjelent szöveget és megvitatott gondolatot az összes nyelvre lefordítani szó szerint, ezért legnagyobb részben angol, francia és német nyelven folytatják a politikusok és szakemberek az egymás közti párbeszédet illetve kerülnek kiadásra az alapvető dokumentumok. Mindezek ellenére is a nyelvi sokszínűség igencsak megnehezíti és rányomja bélyegét az intézményi működésekre, lelassítja a jól működő folyamatokat mind anyagi, mind időbeli szempontból.

Az EU nyelvpolitikájának egyik gyenge pontjaként említhető, hogy a „munka-nyelv”, a „hivatalos nyelv” kérdésében nem igazán történt érdemi megállapodás az alapszerződésen kívül, mely garantálja valamennyi nyelv egyenrangú státuszát. Jóval később, 2000-ben jelent meg az Európai Unió alapjogi chartája, melynek 22. cikke kimondja, hogy az Unió tiszteletben tartja a nyelvi sokféleséget, a 21. cikk pedig megtiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést.

¹ „közvetítő nyelv” „többszövegű közösség különböző nyelvi csoportjai közti kommunikációs eszköz” Holmes, J (1997), *An Introduction to Sociolinguistics*, London: Longman.

² angol, bolgár, cseh, dán, észt, finn, francia, görög, holland, ír, lengyel, lett, litván, magyar, máltai, német, olasz, portugál, román, spanyol, svéd, szlovák, szlovén